

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA 2 (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2014

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 16.

Rhubiriki ya maavelo ya timaraka eka xitsalwana xa MATSALWA
Xiya ku hambana ka maavelo ya timaraka exikarhi ka Nkoka wa mahungu na
Xivumbeko, ku katsa na matirhiselo ya Ririmi

TIKHODI NA MAAVELO YA TIMARAKA		NKOKA WA MAHUNGU (25) Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Vundzeni bya nkanelo, ku amukeleka na ku twisisa matsalwa.	MAAVELO YA TIMARAKA	XIVUMBEKO NA RIRIMI (10) Xivumbeko, nkholukelano na maandlalelo. Ririmi, thoni na maendlelo lama tirhisiwaka eka xitsalwana.
Khodi ya 7 80–100%	Vuswikoti bya le henhla ngopfu 20–25 wa timaraka	-Nhlokomhaka yi hlamuseriwile hi vuenti naswona swilaveko hinkwaswo swi katsiwile. -Ku kombisa mahlamulelo ya le henhla ngopfu: (90%+. Vuswikoti bya le henhla ngopfu.) -Nkanelo wa mahungu hi vumbhoni byo huma eka tsalwa. -Ku twisisa ka xiyimo xa le henhla ka matsalwa.	Vuswikoti bya le henhla ngopfu 8–10 wa timaraka	-Xivumbeko xa kahle. -Masungulo na mahetelelo ya kahle ngopfu. -Nkanelo wa mahungu lama andlariweke kahle. -Xitayili, thoni, na ririmi swi kahle naswona swi pfumala swihoxo.
Khodi ya 6 70–79%	Vuswikoti bya le henhla 17½–19½ wa timaraka	-Nhlamuselo ya le henhla ka nhlokomhaka. Ku katsiwa ka swilaveko mayelana na nhlokomhaka. -Nhlamuselo hi vuenti. -Miehleketo leyi boxiweke yo hambanahambana yo huma eka matsalwa. -Matsalwa ya kahle na vumbhoni byo huma eka matsalwa.	Vuswikoti bya le henhla 7–7½ wa timaraka	-Xitsalwana xi andlariwile kahle. -Masungulo na mahetelelo ya kahle. -Vuxokoxoko bya mahungu swa olova ku byi landzelela. -Xitayili, thoni na ririmi ra kahle swi fambelana na xikongomelo. -Maandlalelo lamanene.
Khodi ya 5 60–69%	Vuswikoti bya le henhlanganyana 15–17 wa timaraka	-Ku kombisa ku twisisa ka nhlokomhaka. -Miehleketo yo amukeleka mayelana na nhlokomhaka. -Miehleketo leyi vupfeke, kambe a hi hinkwayo yi nga na nseketelo lowu enerisaka. -Vumbhoni byo twisisa matsalwa.	Vuswikoti bya le henhlanganyana 6–6½ wa timaraka	-Xivumbeko xa kahle na nkholukelano. -Masungulo, mahetelelo na tindzimana tin'wana ti andlariwe kahle. -Nkanelo wu nga landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swo pfumala swihoxo.

TIKHODI NA MAAVELO YA TIMARAKA		NKOKA WA MAHUNGU (25) Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Vundzeni bya nkanelo, ku amukeleka na ku twisisa matsalwa.		XIVUMBEKO NA RIRIMI (10) Xivumbeko, nkholukelano na maandlalelo. Ririmi, thoni na maendlelo lama tirhisiwaka eka xitsalwana.
Khodi ya 4 50–59%	Vuswikoti byo amukeleka 12½–14½ wa timaraka	-Ku kombisa ku twisisa nhlokomhaka, kambe a hi swilaveko hinkwaswo leswi kambisisiweke. -Vumbhoni bya kahle byo seketela nhlokomhaka. -Miehleketo leyi seketeriweke a yi khorwisi. -Matwisiselo ya kahle ya tsalwa.	Vuswikoti byo amukeleka 5–5½ wa timaraka	-Vumbhoni byin'wana bya xivumbeko. -Xitsalwana xo pfumala xivumbeko na nkholukelano wa miehleketo. -Swihoxo switsongo swa ririmi, thoni na xitayili leswi faneleke. -Xivumbeko xa tindzimana xa kahle.
Khodi ya 3 40–49%	Vuswikoti byo enela 10–12 wa timaraka	-Ndlela ya xiyimo xa le hansi xa mahlamulelo ya xivutiso. -Ku twisisa kuntsongo ka mahlamulelo ya nhlokomhaka. -Nkanelo wa nhlokomhaka a wu khorwisi, naswona wu na vumbhoni byitsongo byo huma eka tsalwa. -Mudyondzi u pfumala ku twisisa ka tsalwa.	Vuswikoti byo enela 4–4½ wa timaraka	- Nkunguhato na/kumbe xivumbeko swi hoxekile. -Nkanelo a wu andlariwangi kahle. -Xivumbeko xa tindzimana xi na swihoxo. -Swihoxonyana eka ririmi, thoni na xitayili.
Khodi ya 2 30–39%	Vuswikoti bya madyondza 7½–9½ wa timaraka	-Ku huhula hi mayelano na nhlokomhaka. -Mbuyelelo wa mahlamulelo, mikarhi yin'wana miehleketo a yi fambelani na nhlokomhaka. -Njhekanjhekisano wo tsana, njhekanjhekisano wo pfumala nseketelo wo huma eka ndzimana. -Miehleketo yo tsana swinene ya matwisiselo ya xitshuriwa na tsalwa.	Vuswikoti bya madyondza 3–3½ wa timaraka	-Maandlalelo yo ka ya nga enerisi na xivumbeko xo ka xi nga kunguhatiwangi, leswi kavanyetaka nkholukelano. -Swihoxo swa ririmi na xitayili xo hoxeka leswi endlaka xitshuriwa xo ka xi nga amukeleki. -Xihoxo eka xivumbeko xa tindzimana.

TIKHODI NA MAAVELO YA TIMARAKA		NKOKA WA MAHUNGU (25) Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Vundzeni bya nkanelo, ku amukeleka na ku twisisa matsalwa.		XIVUMBEKO NA RIRIMI (10) Xivumbeko, nkhulukelano na maendlalelo. Ririmi, thoni na maendlelo lama tirhisiwaka eka xitsalwana.
Khodi ya 1 0–29%	Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–7 wa timaraka	-A swi olovi ku landzelela nhlokomhaka leyi kaneriwaka hikuva nhlamulo yi na vuxaka byintsongo na nhlokomhaka. -Leswi a ringetisaka xiswona ku hlamula xivutiso i swa xiyimo xa le hansi. Timhaka tintsongo leti twalaka a ti na vumbhoni bya leswaku ti huma ebukwini. -Miehleketo yo tsana swinene ya matwisiselo ya xitshuriwa na tsalwa.	Vuswikoti byo ka byi nga enelangi 0–2½ wa timaraka	-A swi olovi ku vona loko nhlokomhaka yi kaneriwile. -Ku pfumaleka ka vumbhoni bya nkunguhato. -Ku pfumaleka ka tindzimana to twisiseka. -Ririmi ro tsana. -Xitayili na thoni leswi hoxekeke.

TSUNDZUKANI LESWI: Loko mukamberiwa a nga landzelelangi vundzeni bya xivutiso, a tihela ematshan'weni ya sweswo a titumbuluxela xitshuriwa xa yena, a nga averiwi timaraka ta vundzeni, ririmi na xivumbeko.

MAAVELO YA TIMARAKA:

VUNDZENI	(V)	= 25
XIVUMBEKO NA RIRIMI	(X&R)	= <u>10</u>
		<u>35</u>

XIYENGE XA A: NOVHELE**NDZI NGO TINCIKI! – FA Thuketana****XIVUTISO XA 1: XITSALWANA**

- Manayila a a tshembile loko Jamboti a n'wi lerile a ku u ya lava ntirho eBonn hikuva a a nga swi tivi leswaku Jamboti u le ka vuthu ra ti-'Vultures' ta Lefty naswona a ku ri yena loyi a lukaka mano ya vugevenga lebyi a va byi endla.√√√
- Jamboti u sukile na vuthu ra ti-'Vultures' ta Lefty hi madyambu ya Sonto leri a lelaneke na Manayila hi rona va ya eDorah'sdale.√√√
- Loko ku ba awara ya ntlhanu namixo va kongomile epatwini leri yaka eRita va ya va ya rhamela movha wo rhwala mali ya ka Jesco leswaku va ta phanga mali leyi.√√√
- Movha lowo rhwala mali wu fikile wu ri na vavanuna vanharhu laha va nga kuma leswaku patu ri pfariwile hi ntsandza.√√√
- Loko vavanuna lava va ringeta ku yima leswaku va ta kota ku susa ntsandza, va kombeteriwile hi swibalesa hi Lefty na vuthu ra yena na ku lerisiwa leswaku va huma emovheni, kutani va sechiwa swibalesa leswi a va ri na swona.√√√
- Jamboti na Walk-tall va nekanekile mali va yi yisa emovheni ya vona loko Lefty a ya emahlweni a kombetela vavanuna lava chikisiweke emovheni hi xibalesa.√√√
- A va swi lemukangi leswaku un'wana wa vavanuna lava a a ha sale na xibalesa lexi a xi tlhomiwe xisivelapongo. U baleserile Lefty na Walk-tall va lovela kwalaho.√√√
- Jamboti yena u kote ku vhika qulu leri a ri n'wi kongomile a va a pone rifu hindlela yoleyo, kambe u biwe swinene hi swibakela no rahiwa hi tibutsu hi vavanuna lava va heteleleke va n'wi hoxa emovheni ya vona va n'wi yisa ekhotsweni.√√√
- Jamboti u voniwe nandzu wo ringeta ku thangula hi xibamu xo ka a nga ri na mapapila ya xona, kutani a avanyiseriwa ku tshama ekhotsweni lembe hinkwaro.√√√
- Jamboti u xaviwile hi baas Donder ekhotsweni leswaku a ya tirha epurasini ra yena, kutani a ya a ya hlangana na Scarface na Bull. Vutomi a byi tikela Jamboti ngopfu epurasini ra Donder hikuva Donder a banana swinene.√√√
- Scarface na Bull va kunguhata ku baleka, kutani va byela Jamboti leswaku na yena u fanele a tirhisana na vona leswaku va ta tsimbelela baas Donder.√√√
- Loko Jamboti a vona ku biwa ka baas Donder hi Scarface na Bull, wa n'wi lamulela.√√√
- Leswi swi endle leswaku Jamboti a tshunxiwa hi Donder laha a nga famba na Kalkoel loyi a a ya emathelweni ya le Rixongile hi movha.√√√
- Loko Jamboti a fika eRixongile u fika a hlanganisiwa hi ta ku lova ka Manayila, kasi entiyisweni a a nga lovangi, a a ye eBonn a famba a lavana na yena, kutani va hetelela va hlangana.√√√√

Nhungu wa timhaka tiaveriwa timaraka tinharhu, kambe mhaka yo hetelela yi ta averiwa mune wa timaraka.

MAAVELO YA TIMARAKA:

VUNDZENI	(V)	= 25
XIVUMBeko NA RIRIMI	(X&R)	= 10
		<u>35</u>

[35]**KUMBE**

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO

- 2.1 I Rice.√ U tlumbiwile hi movha.√ (2)
- 2.2 Endzhaku ka loko tata wa yena Ntekele a n'wi hlongorile ekaya hikwalaho ko va a tshove Khanyisa tsolo, Rice a a nga ri na ko ya kona kutani a vona swi antswa ku va a ya eka vaKhanyisa. Hiloko a ta hlangana na rifu leri.√√ (2)
- 2.3 Hileswi tata wa yena Ntekele a a va khoma tanihi mahlonga ekaya, a nga va kombi rirhandzu ra mutswari, kutani a a vona swi nga fanelangi leswaku a ku Ntekele i tata wa yena.√√√ (3)
- 2.4 Ndzi vona yi ri mhaka ya kahle hikuva leswi tata wa yena a nga va khomisa xiswona na vamakwavo swi endla leswaku ku xixima loku faneleke ku nga vi kona. Hileswaku tata wa yena u vanga rivengo leri nga lavekiki exikarhi ka mutswari na vana.√√ (2)

KUMBE

- Ndzi vona yi nga ri mhaka ya kahle hikuva mutswari a ku phikizaniwi na yena, loko a holova n'wana o fanela a timiyelela.√√ (2)
- 2.5 U hlundzukisiwa hi swiendlo swa tata wa yena.√/C.√ (1)
- 2.6 2.6.1 A hi swona. U tsandzekile ku fikelela ku navela ka yena hikuva Mpfuleni na Manayila va honisile leswi a a va sindzisa ku hanyisa xiswona va tiendlela leswi vona a va tilavela swona.√√ (2)
- 2.6.2 A hi swona, hileswi bindzu ra yena ra mabazi a ri wile kutani vutomi a byi n'wi tikela ku kondza a sungula ku nwa byalwa.√√ (2)
- 2.7 Mukamberiwa u ta nyika matitwelo ya yena. Xikombiso: A ndzi ta titwa ndzi nga tsakangi hikuva a lava ku ndzi hlawulela munhu loyi a faneleke ku ndzi teka na ku va a lava leswaku ndzi endla leswi swi nga ta tsakisa yena, ku nga ri leswi swi tsakisaka mina.√√√ (3)
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twalaka.) (3)
- 2.8 Lefty.√ Ti-"Vultures".√ (2)
- 2.9 A a chuhile swinene a kala a rhurhumela, hikuva Lefty a a ri nsulavoya leyi a yi chaviwa hi mani na mani.√√ (2)
- 2.10 U tlhavekile hikwalaho ka rifu ra jaha ra yena Rice, kutani a lova.√√ (2)
- 2.11 A a ri na bindzu ra mabazi.√ Ntekele *bus service*.√ (2)
- 2.12 U hiseriwe mabazi ya yena hinkwawo hi vuthu ra Lefty ra Ti-"Vultures".√√ (2)

- 2.13 A a lava ku sindzisa Manayila leswaku a cata na Muzayiwe leswaku a ta n'wi pfluxela bindzu ra yena ra mabazi.√√ (2)
- 2.14 U lava ku n'wi byela timhaka hinkwato leti a nga na tona embilwini.√√ (2)
- 2.15 A swi kahle hikuva a a fanele a vulavurisane na yena kahle handle ko n'wi ba.√√
- (Amukela na ku seketela kun'wana loku twalaka. Nhlamulo i ya ku seketela ntsena.) (2)
- 2.16 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twalaka. Xikombiso: Ndzi dyondza leswaku a hi minkarhi hinkwayo vana va endlaka leswi vatswari va vona va lavaka swona.√√
- (Amukela na tidyondzo tin'wana leti twalaka.) (2)

[35]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU**BYOKOTA MADLAYISANI – MM Marhanele****XIVUTISO XA 3: XITSALWANA**

- Mathebula u xanisekile hikwalaho ka nsati wa yena Makhanana loyi naswona a a rhandzana na n'anga Mavundza na Gezani, ndhuna ya le swikwengeni.√√√
- Gezani a hamba a nyika Makhanana mali leyi a yi tumbeta enkhan'wini hi ku chava nuna.√√√
- Loko Mathebula a vutisa Makhanana, u kanetile a tlhela a tirilisa na ku kombela ku tlhelela exilungwini na Mathebula, hambileswi a swi tiva leswaku Mathebula a nga ri na ndhawu leyi nga ya yena.√√√
- Makhanana na Mathebula va ye enkhubyeni wa timhamba eka Mavundza loyi a a ri n'anga hala tlhelo xigangu xa Makhanana.√√√
- Enkhubyeni Makhanana u kumana na Gezani loyi na yena a ri xigangu xa yena.√√√
- Makhanana u nyengile na Gezani vusiku byebyo. Mathebula wa va kuma kutani Gezani a biwa.√√√
- Vusiku byebyo n'anga Mavundza u chelele Gezani xiganama kutani a lova, ku endlela leswaku va ta ku u dlayiwile hi swibakele swa Mathebula.√√√
- Mavundza u ya eka hosi Magamana ku n'wi tivisa leswaku Mathebula u dlayile Gezani.√√√
- Mathebula loyi a nga tivi ntiyiso wa timhaka u balekile, kambe hosi yi rhuma tindhuna ta yona ku famba ti n'wi hlota.√√√
- Mathebula u lamulerile hi N'wa-Rimbelule nsati lontsongo wa Mavundza loyi a boxeke ntiyiso wa leswaku Makhanana a rhandzana na Mavundza na leswaku i Mavundza loyi a nga dlaya Gezani hi xiganama.√√√√

Nhungu wa timhaka tiaveriwa timaraka tinharhu, kambe mhaka yo hetelela yi ta averiwa mune wa timaraka.

MAAVELO YA TIMARAKA:

VUNDZENI	(V)	= 25
XIVUMBEKO NA RIRIMI	(X&R)	= <u>10</u>
		<u>35</u>

[35]

XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO

- 4.1 Emutini wa Mathebula.√ (1)
- 4.2 I vavasati vo tala lava va tekiweke hi nuna un'we.√√ (2)
- 4.3 A nga ri na vana.√ /A a ri mhika.√ (1)
- 4.4 A a ri n'anga.√ / A tirha ku tshungula. N'wa-Rimbelule a a ri nsati wa vumune√ (2)
- 4.5 Mavundza a nga ha yi endlwini ya yena√√ na swakudya swo swekiwa hi yena a nga ha dyi.√√ (4)
- 4.6 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta tlhelela eka rikwerhu.√√ /A ndzi ta vitana maxaka ya ta vulavula na Mavundza.√√
(Amukela na mavonelo yan'wana lawa ya twalaka.) (2)
- 4.7 Hinkwaswo leswi a a swi endla hi ku lava ku tisa Makhanana emutini a ta va nsati wa yena a hlongola N'wa-Rimbelule.√√ (2)
- 4.8 A tiyisela/B.√ (1)
- 4.9 Hileswi a lava ku n'wi dlayisa hikwalaho ka ku rhandzana na vavanuna van'wana.√√ (2)
- 4.10 A a lava ku kombisa leswaku Mathebula a a nga ha n'wi rhandzi nsati wa yena hikuva a n'wi xanisile swinene emoyeni hikwalaho ka swigangu.√√ (2)
- 4.11 Mathebula i mukon'wana wa N'wa-Ridonga√ /N'wa-Ridonga i mana wa Makhanana nsati wa Mathebula.√ (1)
- 4.12 Hileswi Makhanana na Mavundza a va ahluleriwe rifu kutani maxaka ya vona a ya lava leswaku Mathebula a cinca miehleketo/a va rivalela.√√ (2)
- 4.13 Hileswi Makhanana n'wana wa N'wa-Ridonga a n'wi xanisile na ku lava ku n'wi dlayisa hikwalaho ka vuphukuphuku kutani a vona a nga ha ri nchumu eka yena.√√ (2)
- 4.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta n'wi rivalela loko N'wa-Ridonga a n'wi kombelela ku rivaleriwa.√√

KUMBE

A ndzi nga ta n'wi rivalela hikuva na mina a a lave ku ndzi dlayisa eka hosi. √√

(Amukela na mavonelo yan'wana lawa ya twalaka.) (2)

4.15 I ku va N'wa- Ridonga a n'wi komberile ku cinca miehleketo/a a nga lavi ku dyisa N'wa-Ridonga mbitsi.√√ (2)

4.16 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena.Xikombiso: A wu kahle hikuva vanhu van'wana a va dlawa handle ka nandzu.√√√

KUMBE

Wu kahle vanhu a va ta chava ku dlaya van'wana vanhu hi ku na vona a va ta dlayiwa.√√√

(Amukela na mavonelo yan'wana lawa ya twalaka.) (3)

4.17 Ina, a a nga ri na nsati naswona a chava vavasati. √√ (2)

4.18 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Loko munhu a yingisela ku tsundzuxiwa hambi a ri eka xiyimo xa lehenhla, u kota ku ahlula timhaka hi ndlela leyi faneleke.√√

(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twalaka.) (2)
[35]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 35

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA

NDZI NA TIMFANELO – SJ Malungana na NJ Maluleke

XIVUTISO 5: XITSALWANA

U NGA HLAWULI NDLUWA EKA HOVE – SJ Malungana

- N'wa-Mesa a a ri na vana vambirhi, Mabihani na Rirhandzu.√√√
- N'wa-Mesa a a venga Mabihani hi ndlela yo hlamarisa.√√√
- Mabihani u onhile nhwana kutani a hlongoriwa ekaya.√√√
- Va ka Madonsi loko va tisa nhwana N'wa-Mesa wa va rhuketela a tlhela a va hlongola. √√√
- Mabihani u va na nkateko wo kuma ntirho ekontirakeni.√√√
- Rirhandzu na yena u kuma n'wana kambe a nga hlongoriwi ekaya.√√√
- N'wana wa Rirhandzu u rhandziwa swinene hi N'wa-Mesa.√√√
- Va ka Madonsi va vuyisile Tirhani n'wana Mabihani, endzhaku ko n'an'isana na vona wa n'wi amukela.√√√
- Tirhani a a vengiwa hi kokwa wa yena, kasi Tsakani n'wana Rirhandzu a a rhandziwa swinene.√√√
- Tirhani a a nga endleriwi nchumu, loko Tsakani a endleriwa xin'wana na xinw'ana.√√√
- Tirhani u vuyile a humelela exikolweni, kutani a kuma ntirho eAirport.√√√
- U tshembisa ku hlayisa kokwa wa yena na ku n'wi endlela xin'wana na xin'wana lexi a xi lavaka.√√√√

Nhungu wa timhaka tiaveriwa timaraka tinharhu, kambe mhaka yo hetelela yi ta averiwa mune wa timaraka.

MAAVELO YA TIMARAKA:

VUNDZENI	(V)	= 25
XIVUMBeko NA RIRIMI	(X&R)	= 10
		<u>35</u>

[35]

XIVUTISO 6: NDZI TLAKUSENI – NJ Maluleke

- 6.1 I mbangi.√ (1)
- 6.2 A va ya endla vumbabva byo khupa xuma lexi Xitereke a a lovorile hi xona.√√ (2)
- 6.3 6.3.1 A hi swona. Mbangi yi endla leswaku vanhu va nga endli timhaka ta kahle.√√ (2)
- 6.3.2 Hi swona. Va dlayeriwile na huku tanihi vakon'wana.√√ (2)
- 6.3.3 A hi swona. Loko ku ta va ku rhumeriwile n'wana yi fike hi xihatla.√√ (2)
- 6.4 Tzaneen.√ A a ri mabalana/mabalanankulu.√ (2)
- 6.5 Xitereke.√ ya vula leswaku a nyikiwi leswi nga swa yana, ku nga xuma xa yena.√ (2)
- 6.6 Xifofoloti/N'wa-Nyonga.√ Eka Siyandhani.√ (2)
- 6.7 Ku va vana va makwavo va nga ri na vasati na ku va va tshika muti wa ka vona wu hlakala.√√ (2)
- 6.8 Mukamberiwa u ta boxa ximunhuhata xin'we kutani a seketela. Xikombiso: Xitereke.√ A a yingisa loko a tsundzuxiwa.√√ (2)
- 6.9 Ku va va vuya na munhu lonkulu.√√ (2)
- 6.10 Hi nkarhinyana wutsongo huku se a yi ri ku swekiweni.√√ (2)
- 6.11 I vanhu va malwandla na ku kota ku amukela xiyimo. Va swi kotile ku ttherisela xuma eka vinyi va xona.√√ (2)
- 6.12 A ku khupiwile xuma, na ku tiva leswaku nuna wa yena a ri ekhotsweni.√ (1)
- 6.13 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku ku hanya hi vumbabva a swi lulamangi hikuva u nga tikuma u ri eku hluphekeni.√√ (2)
- 6.14 A a hanya hi vuxisi.√
A a nga ri na vutihlamuleri.√
A a ri na nsele.√
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twalaka.) (3)
- 6.15 U balekile loko a sungula ku vona leswaku vumbabva bya yena byi le ku paluxekeni.√√ (2)
- 6.16 Hambu u famba ankoveni lundza ri ta vonaka.√√ (2)

[35]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 35

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI

XIVUTISO XA 7: NDZI WISISE

- 7.1 Mutlhokovetseri u hi paluxela hi munhu loyi a vilerisiwaka hi un'wana loyi a n'wi salaka endzhaku eka swin'wana na swin'wana. Munhu loyi a nga tirhi mintirho ya yena, u tinyika nkarhi wo xiya swiendlo hinkwaswo swa muvileri.√√√√ (4)
- 7.2 7.2.1 Ntila wa 1: Loko dyambu ri tlhava/ri huma.√√ (2)
- 7.2.2 Ntila wa 4: Ku languta u nga endli nchumu.√√ (2)
- 7.3 Vana lavatsongo lava ha mamaka.√ (1)
- 7.4 Ku va munhu a hlayisa ndyangu wa yena.√/C.√ (1)
- 7.5 Munhu wo xanisa van'wana vanhu a nga tali ku humelela.√√ /Munhu wa mavondzo a nga tali ku humelela.√√ (2)
- 7.6 Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku munhu loyi ku vileriwaka hi yena na yena u fanele a swi tekela enhlokweni leswaku vubihi lebyi a byi endlaka eka muvileri va kona van'wana va nga ku byi endleni eka yena kambe yena a va a nga swi voni.√√ (2)
- 7.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso. A yi kahle hikuva swi nga endla leswaku loyi a rindziwaka a titwa a nga tshunxekangi.√√ /A yi kahle hikuva swa wena swa yima wa ha rindze munhu wo karhi.√√ (2)
- (Amukela na mavonelo man'wana lama twalaka.) (2)
- 7.8 Xik. A ndzi ta byela loyi a ndzi rindzaka leswaku a hambana na mina a tiva ta yena.√¹/₂ / A ndzi ta byela loyi a ndzi rindzaka leswaku a nga ndzi rindzi hikuva u onha timfanelo ta mina.√¹/₂ (1¹/₂)
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twalaka.) [17¹/₂]

XIVUTISO XA 8: KU LANGUTIWA VITO

- 8.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi vukungundzwana lebyi byi nga kona etikweni laha vanhu va nga khomiwiki ku ringana. Loko wo kumeka u ri eka xiyimo xa le henhla nandzu wa wena a wu tekeriwi enhlokweni, kasi swisiwana swona swa tikiseriwa.√√√√ (4)
- 8.2 U hlamusela ku va munhu a dlayiwile a nga si boxa timhaka ta nkoka.√√ (2)
- 8.3 'Nandzu wu khukhuriwa hi nambu wa ka N'waxivanga-vuloyi.'√√/Ntila wa 6.√√ (2)
- 8.4 I vana vo tswariwa/velekiwa hi siku rin'we hi nsati un'we.√√ (2)
- 8.5 U hlamusela leswaku vanhu va fanele va khomana ku ringana ku nga langutiwi swiyimo swa vona.√√ (2)
- 8.6 Xiyimo xa munhu a xi tirhisiwe laha xi faneleke kona.√/B.√ (1)
- 8.7 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo. Xikombiso: Loko hi ri vanhu hi fanele ku khomana ku fana handle ko languta xiyimo xa munhu.√½ (1)
- (Amukela na tidyondzo tin'wana leti twalaka.) (1½)
- 8.8 I mhaka ya kahle, hikuva nandzu i nandzu a wu na ku wu endlwile hi mani.

KUMBE

A hi mhaka ya kahle, hikuva swi nga endla leswaku lava va swiyimo swa le henhla va nga ha xiximi.

(Amukela na mavonelo man'wana lama twalaka.) (2)

- 8.9 I ndhawu leyikulu leyi yi nga na vatirhi vo tala laha ku endlwaka timhaka ta vurimi na ta vufuwi.√ (1)
- [17½]**

XIVUTISO XA 9: MASASANA

- 9.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi wanhwana loyi a a pfumela wanuna un'wana na un'wana loyi a n'wi gangisa hikwalaho ko chava ku va khomisa tingana. Endzhaku u ngheniwa hi xitsongwatsongwana xa AIDS. Vavanuna va sungula ku n'wi nyenya kutani u tsundzuxa vanhwanakulobye leswaku va tshika ku landzelela vavanuna.√√√√ (4)
- 9.2 Wu vula leswaku a a pfumela wanuna un'wana na un'wana loyi a n'wi gangisaka.√√ (2)
- 9.3 U vula leswaku ntwelavusiwana lowu a a ri na wona wu endle leswaku a nga koti ku ala.√√ (2)
- 9.4 Ku tixisa.√√ (2)
- 9.5 Namuntlha vunhwana byanga byi ndzi landzurile.√/Ntila wa 9.√ (1)
- 9.6 Mi nga rhandzi ngopfu vavanuna.√ (1)
- 9.7 Munhu wo endla leswinene kambe eku heteleleni a nga khensiwi.√√ (2)
- 9.8 A yi kahle, hikuva a hi ku hela ka misava a nga ha endla swo tala leswinene.√√ (Amukela na mavonelo man'wana lama twalaka.) (2)
- 9.9 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta landzelela swileriso leswi ndzi nyikiwaka swona hi vaongori, ndzi nwa maphilisi hi mfanelo leswaku vutomi byi ya emahlweni.√½
(Amukela na mavonelo man'wana lama twalaka.) (1½)

[17½]

XIVUTISO XA 10: KUMBE A NDZO LORHA

- 10.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi xihlawuhlawu lexi a xi ri kona etikweni lexi endleke vanhu va vengana leswi endleke leswaku mimfumo yi wa, kambe eku heteleleni vanhu va swi vona leswaku rivengo a hi rinene, kutani va hlangana ku lwa na xihlawuhlawu va kuma ntshuxeko.√√√√ (4)
- 10.2 10.2.1 A ku na wo vula swo karhi ku komba ku vilela.√√ (2)
- 10.2.2 Ku langutalanguta matlhelo hinkwawo u nga tshunxekangi.√√ (2)
- 10.3 Ku famba hi ku tirhisa matsolo na mavoko.√ (1)
- 10.4 Ku vona vanhu va tinxaka to hambanahambana va hlangana.√√ (2)
- 10.5 Tinsimbhi leti tirhisiwaka ku boha swivocha.√/A.√ (1)
- 10.6 Loko mi ri vanhu mi fanele mi rhandzana/mi fanele ku tshika rivengo.√√ (2)
- 10.7 U titwa a tsakile ku vona vanhu va tshunxekile.√√ (2)
- 10.8 Mukamberiwa u ta nyika miehleketo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va fambisana na minkarhi hikuva nkarhi wa xihlawuhlawu wu hundzile.√½ (1½)
- (Amukela na switsundzuxo swin'wana leswi twalaka.) (1½)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70